
Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai.

Mihai-Florin HASAN

Cuvinte cheie: Transilvania, perioada arpadiană, toponimie, castro-toponimie, Ujvár (Castrum Novum).

Keywords: Transylvania, Arpadian period, toponymy, castle-toponymy, Ujvár (Castrum Novum) – Alba county, Romania.

Investigarea problematicii toponimiei derivate de la fortificațiile dominante dintr-o regiune¹, ține de capitolul mai larg al toponimiei și în cadrul cercetării științifice de la noi printre rarissimi cercetători care s-a ocupat de această problematică este Adrian Andrei Rusu², care încă în anul 2005 afirma că astfel de studii nu s-au efectuat în spațiul românesc³ decât cu mare parcimonie (pionieri, uneori nu foarte atenți la detalii, fiind Ștefan Pascu ori Nicolae Drăganu⁴).

De altfel, în cercetarea amintită mai sus, istoricul propunea o deschidere a acestui capitol prin cercetări ulterioare. Apropierea noastră de antroponimia transilvăneană⁵ și studiile colegului Victor Vizauer dedicate antro-po-toponimiei⁶ sau etno-toponimiei⁷ ne-au oferit oportunitatea unui astfel de studiu investigativ privind denumirea unor habitate umane (oiconimie) ce au în componența lor substantivul comun „cetate” (limba română) cu echivalentele sale primare, documentare: *castrum* (latina medievală, limba cancelariei), *vár-* (antepus, mai rar), *-vár* (postpus) (limba maghiară), *-burg* (limba germană), *grad-* (antepus), *-grad* (post-

-
- 1 Ne-am permis să introducem în circuitul științific această propunere pentru o ramură a toponimiei (denominație asociată unui habitat antropoc ce cuprinde în compoziția sa substantivul comun *cetate*) ce nu deține o denumire specifică așa cum găsim în cazul hidronimiei (denumiri de ape), oronimiei (denumirea de munți), a antro-po-toponimiei (toponimele derivate din nume de persoane), a etno-toponimiei (toponimele derivate din nume de populații, etnii), a oiko-toponimiei (vezi Mircea Buza, *On the origins and historical evolution of toponymy on the territory of Romania*, în *Revue Roumaine de Géographie/Romanian Journal of Geography*, Editura The Romanian Academy Publishing House, București, 2011, no. 55 (1), p. 28) sau toponimiei instituționale (toponime derivate din asocierea numelor de localități cu posesori ai unor funcții publice).
 - 2 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005.
 - 3 *Ibidem*, p. 39.
 - 4 *Ibidem*, pp. 43, 46.
 - 5 Șerban Turcuș et alii, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, respectiv Mihai Hasan, *Antroponimia și modalități de transmitere a antroponimelor în cadrul familiilor nobiliare transilvănene de la sfârșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, 48/2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, p.9-30 sau *Anthroponymy and modes of anthroponym transmission in the Transylvanian noble families in the late thirteenth century and throughout the fourteenth century [II]*, în *Acta Musei Napocensis*, 50/2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 97-101.
 - 6 Victor V. Vizauer, *Homo locum ornet... O introducere în antropotoponimia din Transilvania secolelor XII-XIV*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012.
 - 7 Idem, *Rolul onomasticii în cercetarea istoriei Transilvaniei în secolele XII-XIII. Studiu de caz: Etnotoponimele*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca*, vol. 54, Editura Academiei Române, București, 2015, pp. 17-36.

Mihai-Florin HASAN, doctor în istorie, profesor la Seminarul Teologic Ortodox din Cluj-Napoca; e-mail: hasanmihai@gmail.com

pus) (proto slavă și slava veche), cu toponimice derivate din proto-slavă: *grad-* (limba poloneză), *gorod-* (limba rusă), *horod-* (limba ucraineană), *hrad-* (limba cehă), fiind regăsite sub forma originală –*grad* în limbile moderne sârbo-croată, macedoneană sau bulgară. Nu trebuie uitat turcescul *kale-*, sau *kalat* – cu derivatul său autohton *galat-* sau acel *schloss* german ce îl traducem în limba română cu *castel*. La fel, nu ar trebui privat de o oarecare atenție substantivul *turn* cu echivalentele sale: *turris* (latină), *turm-* (germană), *-torony* (maghiară), *-toranj* (croată; mai degrabă un derivat din maghiară).

Un substantiv ce are în perioadă o funcționalitate toponimică asemănătoare cu „cetate” este tot un substantiv feminin și anume „piatră” (limba română), cu echivalentele sale: *lapis* (limba latină) *kő-* (limba maghiară), *-stein* (limba germană) sau *kamen-* (slavonă). Mai rar, putem lua în calcul termeni precum *vârf* (*apicem*: limba latină, *csúcs*: limba maghiară, *spitze*: limba germană sau *vrh*: croato-slovenă) sau *munte* (*montis*: limba latină, *hegy*: limba maghiară, *berg*: limba germană, *gora* sau *planina*: limba sloveno-croată) sau chiar figurativul *colț* (*angulum*, *ecke*, *sarok*), toți acești termeni având calitatea de substantive ce puteau ajuta la formarea unor castro-toponime complexe.

Studiind *nomenclatorul* localităților din Transilvania alcătuit de Coriolan Suciu la jumătatea secolului trecut, un instrument de lucru încă actual și astăzi în cercetarea și identificarea localităților transilvănene⁸, am considerat că o cercetare mai detaliată a acestui aspect merită demarată.

În istoriografia maghiară problema toponimiei comitatense, de exemplu, a fost semnalată încă din secolul al XIX-lea⁹, iar mai aproape de zilele noastre reputatul medievist Kristó Gyula a făcut o periegeză toponimică transilvăneană în lucrarea *Ardealul timpuriu*¹⁰, inclusiv în ceea ce privește denumirea fortificațiilor. Interes pentru subiectul castro-toponimiei au prezentat, de asemenea, István Boná sau Pál Engel¹¹. Măcar în viteza discuției polemice asupra existenței unor cetăți timpurii ale marilor familii, cercetători precum Péter Németh¹² au adus în argumentele lor menționări documentare, de acest tip, din secolul al XIV-lea. Erik Fügedi, în ampla sa lucrare, devenită deja clasică, *Castle and Society in Medieval Hungary*¹³, a luat în discuție problematica terminologiei castrense și comitatense explicând nașterea denumirii de comitat din compusul *vár- + -megye* (limită) provenit din slavicul *medže*.

În spațiul istoriografic românesc, mai recent, avem lucrarea dedicată țării lui Gelou (Tudor Sălăgean¹⁴), care cuprinde și un important segment de analiză toponimică, venind pe urmele cercetărilor aproape uitate ale lui Kurt Horedt¹⁵. Sunt de menționat și studiile lui Alexandru Madgearu¹⁶. Acestea au fost amintite și de Ioan M. Țiplic¹⁷, ce includea într-o analiză istoriografică și scurte trimiteri toponimice generale, legate de exploatarea sării, pe urmele lui Alexandru Madgearu.

Este evident faptul că unele denumiri castro-toponimice au apărut mult mai târziu în anumite zone de habitat antropic, căci denumirile inițiale nu lasă loc pentru astfel de interpretări, iar acest fapt vorbește de la sine despre impactul imagistic și nu numai a unui astfel de edificiu al puterii și autorității fie regale ori de altă natură.

8 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, volumele I-II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1967-1968.

9 Tivadar Lehoczky, *Bereg vármegyei helynevek származtatása*, în *Századok*, Kiadja a Magyar történelmi társulat, Budapest, 1873, pp. 65-68.

10 Gyula Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Atelierul de Istorie Medievală, Szeged, 2004, pp. 140-153, 169-176, 185-186, 256-261.

11 Vezi A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 40, nota 2, p. 41, nota 1, dar și considerațiile pe marginea subiectului.

12 Péter Németh, *A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései*, în *Archaeológiai Értesítő*, 104, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 214: amintirea din două documente din 1347 și 1354 a unui *locum rupti castris* sau *loco castris* în Újfalu (Satul Nou) din posesiunile neamului Aba, de pe lângă Tisa.

13 Erik Fügedi, *Castle and society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, pp. 19-20, 28, 34-35.

14 Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, pp. 103-126.

15 Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, pp. 109-131.

16 Alexandru Madgearu, *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2005, de exemplu: pp. 68-70, 79-80, 99-100, 110-130.

17 Ioan M. Țiplic, *Istoria fortificațiilor medievale timpurii din Transilvania (927/934-1257) între mit, naționalism și arheologie*, Institutul European, Iași, 2007, pp. 73-74.

Un caz pe care îl aducem în discuție și anume localitatea Uioara de Sus, este centrul unde avem atestat, conform lui Coriolan Suciu: *villa Vyuuar* [1202-1203]¹⁸, adică satul *Cetății Noi*. Aici doar constatăm¹⁹, pentru moment, faptul evident că acea *Cetatea Nouă* a fost anterioară, cu siguranță, satului, ce a fost foarte ușor de denumit ca locația proximală a cetății, iar când aglomerarea umană din apropiere a crescut destul, toponimia acesteia a fost ușor de impus de către autoritatea zonală sau de către locuitori. Nu știm unde s-a aflat vechea fortificație (ó-vár) (*Cetatea Veche*), dar o putem bănuși în aceeași regiune proximală.

Credem că în cazul acelei fortificații avem trei opțiuni: a.) vechiul castru roman al Ala I *Batavorum* din punctul **Războieni-Cetate** (satul Földvár²⁰), de pe malul celălalt al Mureșului, care, probabil, în perioada respectivă mai era sesizabil pe teren sau b.) **o altă fortificație** ce a fost ridicată de către regalitate cu scop defensiv, **anterior** primei jumătăți a secolului al XI-lea, undeva în apropierea locației dintre Războieni și Ocna Mureș, cartierul Uioara de Sus, de pe malul Mureșului, **dar nu** în locul în care astăzi este amplasat Palatul Teleki²¹ (vezi figura 1), zonă ce s-a putut preta ridicării unei fortificații ulterioare (*Castrum Novum*); c.) O a treia posibilitate ar fi o mai veche *gyepű*, o prisacă aflată tot în zonă (vezi și *infra*).

O cronică, compilată după opinia lui Gyula Kristó în secolul al XI-lea, amintește faptul că la 1068 un străjer (*speculator*) din *Cetatea Nouă* îl anunța pe regele Salamon²² aflat în „*urbe Doboka*”²³ despre apropierea pecenegilor²⁴. Gyula Kristó considera că, pe baza unor analogii din Slovacia, cetatea nouă, pe care o identifica cu cea de la Ocna-Mureș (de fapt, **Uioara de Sus**, din moment ce la Ocna Mureș nu există nimic²⁵), putea să fi fost edificată în intervalul 1026-1042²⁶. Fortificația de pe râul Mureș putea să fi fost parte a unui comitat Doboka întins până la zisul râu, centru administrativ din care s-au desprins ulterior comitatele Torda și Kolozs, cu condiția ca acel *speculator* Fantiska să fi fost legat prin slujba sa de fortificația de la Dăbâca²⁷. Termenul de *speculator* este considerat de istoricul maghiar ca legat și de activități de supraveghere pe graniță²⁸, deci, la jumătatea secolului al XI-lea, granița spre zonele ce gravitau în sfera controlului posibil al pecenegilor și/sau uzilor trecea prin apropiere de Ocna-Mureș (de fapt, după părerea noastră: Uioara de Sus (Újvár) de pe Mureș)²⁹, unde posibil să fi rezidat un comite al unei fortificații de graniță³⁰.

Dacă *fortificația nouă* a fost ridicată spre 1040, atunci *cea veche*, dacă optăm pentru varianta a.) sau b.), din cauze necunoscute trebuie să fi fost deja dezafectată anterior deceniilor 3-5 ale secolului al XI-lea.

18 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 215.

19 Vom vedea mai jos că se face referire la satul Turdaș, jud. AB (actual) pertinent la acel moment de fortificație.

20 Cetatea de pământ, dar și cu sensul de vechea cetate, cetatea abandonată, vezi Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, pp. 40, 43, 78-79.

21 Mihály Gyalay, *Magyar igazgatástörténeti helységnévtelen*, vol. 2, Budapest, 1997, p. 1022. Amintește despre faptul că palatul a aparținut baronului Imre Mikó, guvernatorul Transilvaniei. Informații mai detaliate pentru epoca modernă, de când a intrat la 1649 în posesia familiei Mikés, vezi Hilda Horvath, *Stílus, szellem, tradíció. A történelmi Magyarország kastélyai*, Varpalota, Szindbad Nonprofit Kft. – Trianon Múzeum Alapítvány, 2010.

22 Victor Spinei opina, la rândul său, că majoritatea specialiștilor plasează atacul pecenegilor în timpul domniei lui Salamon, în *Marile migrații din Estul și Sud-Estul Europei în secolele IX-XIII*, Institutul European, Iași, 1999, p. 124.

23 *Chronicon Dubnicense*, în *Historiae Hungaricae fontes domestici. Scriptores*, ed. M. Florianus, Lipsiae, 1884, pp. 75-76: „*Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladislao collecto exercitu festinantissime accellerarunt et per portam Mezes transeuntes, priusquam Cuni montes et silvas transcenderent, in urbe Doboka pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt. Quidam autem de speculatoribus nomine Fanciska qui erat de Novo Castro certificavit regem et duces in quinta feria, quod exercitus Cunorum appropinquaret*”. Distanța dintre Uioara și Dăbâca, în linie dreaptă este de 85 de km, cf. măsurătorilor efectuate pe harta oferită de Google maps.

24 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 149.

25 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, pp. 563-564, poziția 56. Nu credem că opiniile lui P. Iambor ce plasează pe *speculator* la Újvár-ul din Slovacia se poate totuși susține, vezi *Așezări fortificate din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, *passim*.

26 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 150.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*. Punctul acesta de vedere se regăsește larg și la ceilalți specialiști maghiari ai perioadei, precum Pál Engel, Atilla Zsoldos, fie că discutăm despre lucrări de sinteză sau studii dedicate subiectului. Opinii identice, corelate cu cercetările din țara vecină se regăsesc, de exemplu, la noi la Adrian A. Rusu.

29 Vezi considerațiile lui Kurt Horedt, *op.cit.*, figura 20, p. 113, dar și considerațiile de la pp. 114-117.

30 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 150.

În condițiile posibile ale unei granițe laxe, prelungi, punctată de prisăci și fortificații de lemn și pământ nu ar fi foarte greu de închipuit o distrugere sau o dezafectare efectuată de vreun raid turanic sau de voința unor funcționari regali, oricum s-ar fi numit aceștia la acel moment (*comes confinium* ș.a.).

Adrian Rusu nu părea convins de funcționalitatea sistemului de *indagine*s și de toponimie ca și surse de investigare a „penetrației maghiare” în Transilvania în perioada timpurie³¹, considerând că multe dintre acele *kapu* puteau să fie împrejurări de sate, ce să fi durat până în secolul al XVIII-lea³², când hărțile și cartografia încep să le înregistreze. Totuși, același cercetător consideră că ele sunt o realitate în preajma așezării Teutonicilor în colțul Sud-Estic al regatului pe la 1211³³, deci o realitate ceva mai târzie, cu circa două secole, din ceea ce înțelegem noi. Pál Engel, pe de altă parte, considera aceste prisăci o realitate timpurie, legată foarte clar de sistemul castrelor de graniță (exemplele sunt, mai ales, din regiunile vestice ale regatului, dar nu este exclus estul acestuia), aceste prisăci fiind păzite de populația maghiară a castrelor, acei *örök* sau *speculatores (străji)*³⁴ amintiți și de către Kristó.

În ciuda obiecțiilor lui Adrian Rusu, posibile în multe cazuri, nu este de neluat în seamă și posibilitatea existenței unei prisăci din apropierea fortificației amintite (după tiparul amintit de către Pál Engel), în opinia noastră, o *indagina*, *gyepű*, *kapu*, *prisacă* care să fi închis accesul spre vreun vad mai accesibil al Mureșului superior, căci toponimia contemporană menționării fortificației (secolul al XII-lea) ne îndeamnă spre o astfel de posibilitate.

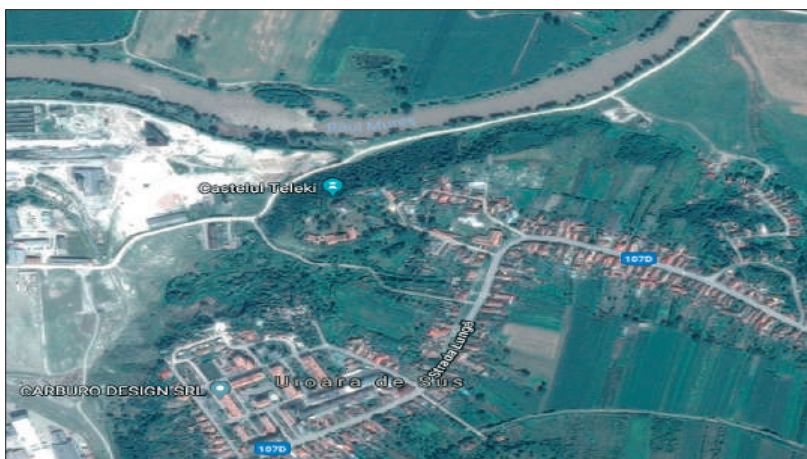


Fig. 1. Uioara de Sus, astăzi cartier al Ocnei-Mureș (Imagine preluată de la Google maps³⁵).

Un toponim ce apare menționat la 1177 pare a semna o astfel de realitate a unei *prisăci* în apropiere de Uioara de Sus: *Feketkopua*³⁶ (*feket+kapu* = poarta de oprire; *feket=opritor, frână, baraj*) reprezintă linia de demarcație a unui pământ al capitlului din Arad³⁷, despre care vom discuta și mai jos. Interesant este și toponimul *Tordosi* (*Torda+ -ősi* = Turda Veche; *ősi* este în limba maghiară un adjectiv ce în limba română are sensul de *vechi, de început, primar, ancestral*) ce se leagă de un sat din apropiere de Uioara și care există și în prezent³⁸ sub numele de satul Turdaș. Să fie o conexiune toponimică cu sus-zisul *castru* Torda/Turda sau cu satul Tur-

31 O poziție asemănătoare vezi la Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, Cambridge UP, Cambridge, 2006, pp. 350-351.

32 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, pp. 296-297.

33 *Ibidem*, p. 298. Pare a fi și o polemică ușoară cu alți cercetători (T. Sălăgean) legat de sistemul de fortificații transilvănene în preajma perioadei de ascensiune a forțelor mongole de la 1241 spre 1290.

34 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, pp. 100-101.

35 <https://www.google.ro/maps/place/Ocna+Mure%C8%99/@46.3914733,23.8729262,1728m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x47495896ec42e08f:0x73d002eac2ef174!8m2!3d46.3820809!4d23.8520705?hl=ro>, accesat la 25.02.2018.

36 *Codex Diplomaticus Transsylvaniae* (Erdély Okmánytár), editor: Zsigmond Jakó, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1997, vol. 1 (1023-1300), doc. 14, p. 127 (mai departe CDT).

37 Este vorba de posesiunea *Ascennepe* (CDT, I, doc. 14, p. 127), care, după cum indica Gy. Kristó, implica o donație a reginei, v. *Ardealul timpuriu*, p. 136.

38 La aproximativ 10 km sud de Uioara de Sus, în prezent.

daș de pe valea Mureșului inferior? Și să întărească supozițiile lui Kristó legate de un comitat masiv Doboka din care s-au desprins treptat alte *comitate de castre*? Sau să existe o altă explicație pentru acest toponim? Credem cu tărie faptul că totuși trebuie să fie ceva mai mult decât atât, decât o posibilă *Turda Veche*, dincolo de seducția toponimică, legată de acest toponim compus din *tord/turd* și *-ősi*.

Considerăm, reluând ideea regretatului medievist maghiar Gyula Kristó, că este posibilă o astfel de supoziție a unui masiv comitat nestructurat încă în jurul lui 1100, în cazul unui teritoriu ce cuprindea între limitele sale *castrul* Uioarei de Sus (*Cetatea Nouă*) grupată cu fortificația de la Dăbâca (*Doboka*) și eventual cu cea de la Moldovenești (*Várfalu*), vechea cetate a Turdei³⁹, și Cetatea de Baltă (*Cuculiensis*) amintită la 1177⁴⁰ ca împărțind hotare cu *Cetatea Nouă*. Cert este, însă, faptul că la 1280 se discuta la nivel documentar de comitatul *Uywar*⁴¹. Nu trebuie totuși să-l considerăm un comitat ca atare, ce ulterior a dispărut, ci mai degrabă un *várispánságok* (comitat de castru, lb. maghiară), ce funcționa pe graniță, marcând o capacitate de apărare, ce putea fi ridicată de către castrul ce nu funcționa însă și ca centru administrativ⁴².

Totuși, anumite surse externe și interne indică faptul că, probabil, inclusiv acei *várispán* erau obligați să contribuie cu sume de bani, odată pe an față de rege⁴³. Cele trei surse inventariate de Pesty converg: Otto de Freising, cronicarul împăratului Frederic I Hohenstauffen, mort pe la 1158, indica faptul că Ungaria se împărțea în peste 70 de comitate, dar istoricul maghiar nu era sigur asupra a ceea ce înțelegea cronicarul german prin termenul *comitatus*⁴⁴.

Același istoric observa, însă, faptul că accentul lui de Freising cădea asupra verbului *divisa*, iar ca urmare nu ar putea fi înțelese decât ca și comitate⁴⁵. *Codex Parisianum*, în fapt socotelile trezoreriei regale franceze, a doua sursă, ce dădea o listă a veniturilor regelui Bela al III-lea pentru anul 1184, în vederea căsătoriei acestuia cu Margareta, sora regelui Franței, Filip al II-lea, arăta faptul că regelui maghiar îi intrau în cufere 25.000 de mărci de argint din cele 72 de comitate⁴⁶.

Pesty observa, nu întâmplător, faptul că anual cei 72 de comiți îl onorau pe regele arpadian cu 100 de mărci. Ultima sursă, canonicul Rogerius afirma, în timpul invaziei tătar-mongole din 1241-42 că Ungaria posedea 72 de comitate⁴⁷.

Istoricul maghiar făcea o observație foarte bună, anume că din analiza subsecventă a sursei, pentru Rogerius cele 72 de comitate nu sunt înțelese ca și centre administrative, ci ca și colonii militare subordonate unei fortărețe regale și formau baza apărării regatului⁴⁸.

39 Discuția la Kurt Horedt, *op.cit.*, pp. 132-135. Vechea cetate comitatensă de la Moldovenești a căzut pradă invaziei mongole din 1241, iar centrul de comitat s-a relocat la Ocnele Turzii (actualul oraș) după 1289. Totuși, existența documentară la 1177 a fortificației de la *Saxoniavara* (vezi *infra*), pare a indica, din punctul nostru de vedere, o primă dezvoltare a orașului Turda în acest amplasament, apoi deplasarea sa spre ocnele turdene înspre sau după 1289.

40 CDT, I, doc. 14, p. 127.

41 DIR-C, XIII-2 (1251-1300), Editura Academiei RSR, București, 1952, doc. 252, pp. 227-228 și versiunea latină la p. 503: „*in comitatu Vywar existentis*”. De asemenea, CDT-I, doc. 383, p. 254 (regist: Vywar vm).

42 Zsoldos Attila, *Confinium és marchia. (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről)*, în *Századok*, no. 134, fascicula 1, Budapest, 2000, p. 101.

43 Frigyes Pesty, *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. Században*, A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1882, pp. 45-46.

44 *Ibidem*, p. 45.

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*. Informația a fost preluată de la Elek Jakab, *Kolozsvár története*, vol. I (513-1540), Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Buda, 1870, p. 218, care, în plus indica faptul că alte 2000 de mărci proveneau din episcopatul transilvănean, iar 15000 de mărci de la oaspeții din spațiul de peste pădure. Elek afirma faptul că 72 de comitate ar fi la număr, după socoteala făcută de el, cu tot cu cele din Transilvania și Slavonia.

47 Frigyes Pesty, *A magyarországi várispánságok...*, pp. 45-46. George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 5: Rogerius, *Carmen Miserabile*, Tipografia Bucovina, București, 1935, p. 27: „*est omnibus non ingotum, quod septuaginta duos habet Hungaria comitatus [...] iura comitatuuum erant adeo diminuta [...] ex quo viros comites non habebant et cum incedebant simplices milites propter diminucionem comitatuuum putabantur*” (în traducerea lui Lisseanu: p. 66: „Este cunoscut de către toți că Ungaria are 72 de comitate. Pe acestea regii Ungariei le încredințau oamenilor de merit, fără însă să fie supărați proprietarii [...] drepturile comitatelor așa de mult s-au redus [...] de aceea, comiții nu mai aveau oameni și când plecau la luptă, din cauza decăderii comitatelor, erau socotiți ca simpli soldați”).

48 Frigyes Pesty, *A magyarországi várispánságok...*, p. 46.

Rogierius mai observase faptul că sub regii Emeric și Andrei al II-lea puterea regală bazată pe aceste *comitatus* decăzuse din cauza donării acestora către aristocrație, iar Bela al IV-lea își propusese să le recâștige devenind astfel slab în fața invaziei mongole⁴⁹.

Ceea ce putem înțelege din aceste surse este faptul că cel puțin înainte de marea invazie tătaro-mongolă, în secolele XII-XIII între comitate se numărau și cele de castru, de graniță, care plăteau măcar 100 de mărci anual regelui de pe domeniul aferent (aproximativ 25 kg argint).

Pe la 1280 unele dintre ele mai rezistau, precum comitatul Ūjvár, dar posesiunile ce le ofereau veniturile pentru apărare, cel puțin în parte, erau deja, după cum observase și Rogierius, înstrăinate unor nobili de cel puțin o generație⁵⁰.

Faptul că nici comiții cetăților de castre nu erau scutiți de taxa datorată anual regelui, cel puțin până sub domnia lui Bela al III-lea pare a fi un semn de egalitate al funcției comitatense, chiar dacă nu și al atribuțiilor, între *comes* și *comes confinium* sau *marchio*.

În descrierea anonimă a Europei (circa 1308) situația părea destul de diferită, din punct de vedere al organizării administrative: redactorul acestui raport complex destinat împăratului latin titular al Constanțopolului observa că Ungaria se împărțea în două părți, dar și 5 ducate și 16 provincii⁵¹.

Cum se împacă acest aspecte atât de diferite? Este, credem, vorba despre un reflex al unui proces de ajustare administrativă despre care scria și Pál Engel, nu explicit totuși, atunci când arăta că după 1200 existau aproximativ 50 de centre comitatense și 72 de comiți⁵², unii coordonând mai multe comitate.

Cum *comitatus* se numeau și steagurile de militari din subordinea comitelui⁵³ în acea perioadă, trebuie să bănuim, logic, existența a încă unui număr de cel puțin 22 de comiți de cetate (*várispán*) sau *comites confinium* încă în secolul al XIII-lea.

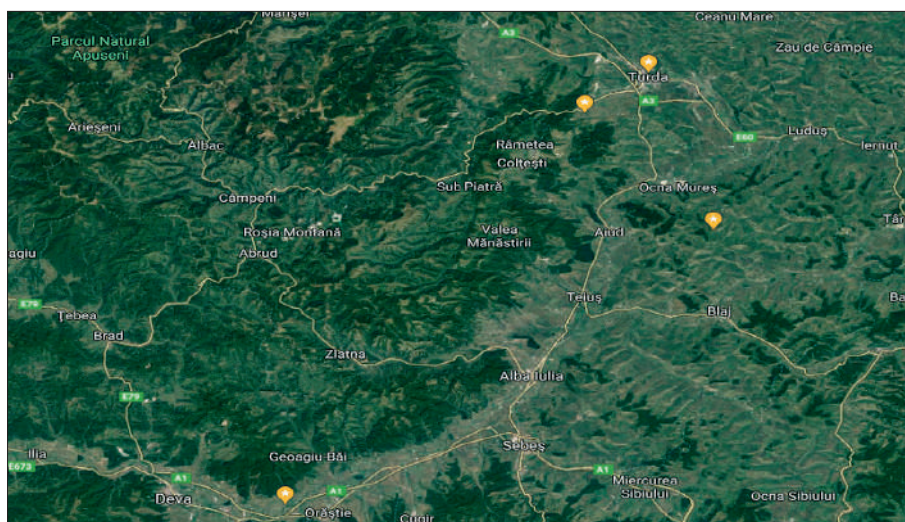


Fig. 2. Turda actuală, Moldovenești (jud. Cluj), Turdaș (jud. Alba), Turdaș (jud. Hunedoara). Preluare Google maps⁵⁴.

Închizând această paranteză necesară, voi dezvolta, pe rând, două ipoteze: cea privind toponimul *Tordosi* în rândurile de mai jos, iar cea privind posibilele limite teritoriale ale comitatului Ūjvár, un pic mai târziu.

Nu ne explicăm prezența toponimului *Tordosi/Tordas/Torda*-astăzi Turdaș/Turda de pe valea superioară (1177) și vestică a Mureșului (plebanie la 1332⁵⁵) sau de pe valea Arieșului (1177), deci printre cele mai vechi

49 *Ibidem*.

50 DIR-C, XIII-2, doc. 252, pp. 227-228, respectiv CDT-I, doc. 383, p. 254. Vezi și *infra* donația pământului Kunchey la 1268 de către regele cel tânăr fidelului său.

51 George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 2: Geograful Anonim, *Descrierea Europei Orientale*, Tipografia Bucovina, București, 1934, pp. 58, 60, 57.

52 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan...*, p. 100.

53 *Ibidem*.

54 <https://www.google.ro/maps/@46.0438145,24.0651368,159540m/data=!3m1!1e3?hl=ro>, accesat la 25.02.2018.

55 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 207.

toponime ardelenе, decât prin două explicații:

1. o ipotetică/posibilă pătrundere a neamului *descălecător* Torda⁵⁶, amintit de Simon de Keza ca fiind vechi hunic, cu atribuții juridice tribale⁵⁷ sau a celor din familia episcopului Turda, amintit doar de Anonymus⁵⁸ ori
2. o interpretare toponimică în sensul de „*loc solid vechi*”, „întăritură veche” pentru cuvântul compus *tord(a)+ -ôsi*, care să stea astfel, destul de evident, în legătură timpurie cu linia de prisăci discutate de Kurt Horedt în anii 1950, pentru o fază a penetrației maghiarilor în Transilvania, probabil cea din timpul sau imediat după domnia lui Ștefan cel Sfânt, când acest avans din secolul al XI-lea⁵⁹ a fost, cu siguranță, coordonat de o regalitate tot mai atentă la expansiunea teritorială (vezi figura 3).

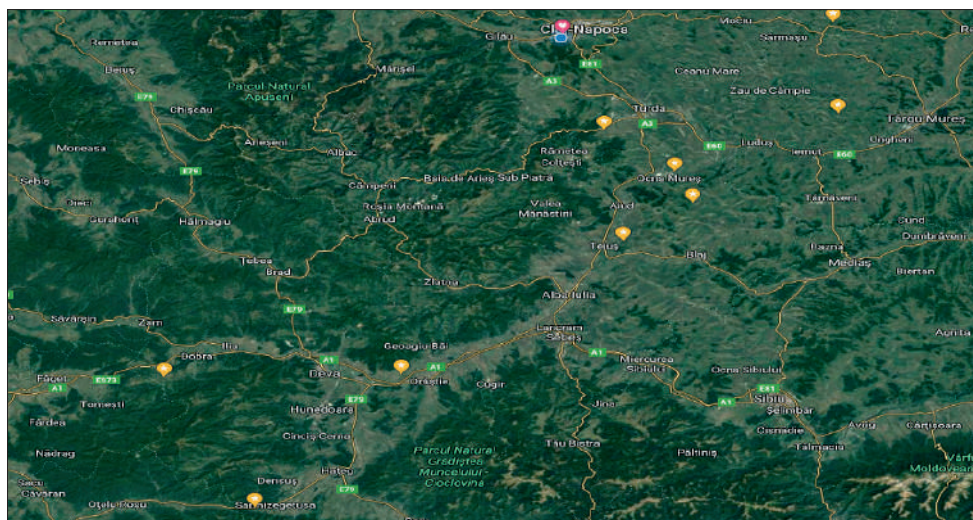


Fig. 3. Fortificații și prisăci de pe linia Mureșului și Carpaților Meridionali asigurate de către Kurt Horedt secolului al XI-lea, plus posibil explicabilele *Tordosi*: Porțile de Fier ale Transilvaniei (lângă Zeicani, jud. HD), Lăpugiu de Sus (jud. HD), *Turdaș* (?) (jud. HD), Căpuș (jud. AB), *Turdaș* (?) (jud. AB), Uioara de Sus (jud. AB), Căpuș de Câmpie (jud. MS), Silivașu de Câmpie (jud. BN). La 75 km Nord de Uioara de Sus, cetatea de la Moldovenești (Turdavár, Várfalu).

Nicolae Drăganu adusese în discuție, în identificarea originii toponimului *Turda* și posibilitatea ca acesta să aibă o origine slavă sau românească, înainte de a-și exprima aderența la teoria originii antroponimice a termenului, în cadrul aceleiași *voci*⁶⁰, denotând doar interesul pe care l-a avut față de originea lingvistică a deja pomenitului antroponim.

Așa cum observa canonicul Karácsonyi acum 107 ani (la fel ca și Drăganu mai târziu, până la un punct) existența acestui *tord/turd/torda/turda* se poate lega de un antroponim (de un personaj ilustru precum episcopul Torda, amintit de către Anonymus în *Gesta sa*, ori acel *descălecător* timpuriu), dar există prea multe

56 János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901, vol. 3, p. 115: Karácsonyi considera că rememorarea făcută de canonicul cronicar reprezintă un indicator al amintirii unui *genus* prestigios și cu vechime în cadrul nobilimii maghiare: *neamul Torda*. Cel atestat documentar în comitatul de Strigoniu la 1266 nu prea poate avea legătură cu neamul cel vechi, din moment ce există foarte multe sate a căror nume sunt create cu această rădăcină. Ca și o curiozitate, pe care o semnalăm noi, dincolo de gândurile canonicului, nobilii Torda erau posesionari în satul Új-Chepuch [Căpușul Nou=Prisaca Nouă].

57 George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 4: Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*, Tipografia Bucovina, București, 1935, pp. 25, 73. Această ipoteză a fost îmbrățișată în final, pe urmele lui Balázs Orbán și Gyula Pauler, de către Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1933, pp. 478-479. Aceași soluție pare a fi fost agreată și de Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan...*, p. 145.

58 George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 1: Anonymus, *Gesta Hungarorum*, Tipografia Bucovina, București, 1934, capitolul 19 (p. 40, textul latin: *Veleg a cuius progenie Turda episcopus descendit*), p. 90 (versiunea în limba română). Textul cronici afirmă despre Veleg și confratele său trimis în ambasadă la Menumorout faptul că: „sunt duo strenuissimi milites” (p. 40).

59 Kurt Horedt, *op.cit.*, pp. 116-117.

60 Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV...*, pp. 478-479.

toponime la nivel de regat al Ungariei medievale timpurii⁶¹ ca ele să provină, chiar și prin migrare, de la câteva ilustre personaje. Putem presupune, dacă credităm *Gesta* lui Anonymus ca parțial exprimând reflexe târzii a unor realități din perioada „*cuceririi patriei*”⁶², că Velec a rămas în Bihor, iar urmașul său Torda episcopul a avut un rol în denumirea castrului de la Moldovenești, dar cum a influențat denumirea celor două sate: *Tordosi* și *Tordos* din valea Mureșului? De aceea, personal considerăm că antropotoponimul s-a format mai degrabă după toponim și nu invers. Forma slavonă/sârbească Тврѣдъ⁶³ cu sensul de „întăritură” rămâne, din punctul nostru de vedere toponimul ce a impus ulterior antropotoponimul. Acesta trebuie să fi semnalat, în sensul său primar, și vreo formă de fortificare antropică, suprastructurată pe forme naturale de teren.

Este momentul să aducem în discuție, așa cum scriam mai sus, dar legat de firul analizei, un alt posesor de terenuri în regiune, pe lângă monarhie: capitlul arădean și cele două posesiuni ale sale din spațiul ardelean⁶⁴. Există două documente din 1177 emise de regele Bela al III-lea pentru capitlul colegiat cu hramul Sfântului Martin din Arad, prin care i se întăresc acestuia posesiunile transilvănene: unul este acel act ce deja l-am discutat, parțial legat de toponimul *Fequetkopua*, adică hotărnicirea posesiunii **Asszoynépe** (*Ascennepe*), iar celălalt confirmă marginile posesiunii capitlului din regiunea Turda (*in Torda*), numită la 1177, dar pe care o identificăm ulterior ca posesiunea Szentmiklosfalva (*Zenthmyklosfalva*)⁶⁵. Din formulele utilizate de cancelaria regală rezultă anterioritatea donației: „*Habet itaque ecclesia beati Martini villas ultra silvas, quarum nomina hec sunt*”⁶⁶, respectiv „*Haberet itaque ecclesia sancti Martini de Orod terram in Torda undique metatam*”⁶⁷.

Prezentând hotarele posesiunii Szentmiklos (comitatul TD), aici se amintește faptul că primul semn de hotar pleacă de lângă Arieș (*iuxta Aranyas*), merge spre Vest pe deasupra Pârâului Pișător⁶⁸/Pișălău (*Hugyospatak = húgyos + patak*), pe deasupra „drumului mare” (*magna via = drumul roman?*) și aici împarte hotarul cu „pământul cetății Turda” (*cum terra castris de Torda*)⁶⁹. De asemenea, hotarul pornește de la mijlocul Pârâului Pișător urcând spre deal/munte (*monte*) în coasta (*latere*) *Saxoniavara*-i⁷⁰ de unde coboară prin partea nordică pe deasupra Fântânii Salciei (*Fyzeskut = Fűzes + kút; fűzes = salcie, răchită; pare mai logic decât fizes = a plăti*) și ține hotarul cu căraușii Sfântului Rege (*curriferi*) și de aici, pe deasupra mlaștinii (*paludem*) hotarul urcă dealul/muntele (*monte*) dinspre est spre a ajunge la semnul de hotar din drumul Ocnei (*Akna*); de acolo se coboară în Pârâul cu Alune⁷¹ (*Monyorospatak = monyoros, coruptelă pentru mogyor + patak*)⁷², urcă iar

61 *Ibidem*, p. 481.

62 Ultimele considerații exprimate de Alexandru Madgearu asupra limitelor GH ca și sursă istorică, în lumina categoriei de izvoare unde este încadrabilă, în *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2005, pp. 22-23.

63 Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV...*, pp. 479-480.

64 Identificarea corectă a anului de emitere ca fiind 1177 i-a aparținut lui László Fejérpataky, ce a amendat în 1900 datarea din vremea lui Bela al II-lea (1132), ce fusese pusă în circulație prin *Hazai okmánytár*, vol. VIII, analiza complexă a variatelor păstrate (A, cu patru subvariante – G) fiind făcută de către Iván Borsa, III. *Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára*, în *Levéltári Közlemények*, tom 33, no. 2, Budapest, 1962, pp. 205-218. Noi am folosit varianta CDT, I ce utilizează toponimia stabilită prin analiza I. Borsa și evident analiza medievistului maghiar. Varianta DIR, C, XI-XIII, 1, p. 21, folosește grafia toponimică eronată de la Gustáv Wenczel.

65 DL 30477 și 30488, cf. CDT, I, p. 127: „*tenet metam cum terra castris de dicta Thorda quam nunc Zenthmyklosfalva nominat*”. Jakó *et alii* arătau faptul că la 1266 era deja posesiune privată. Adrian A. Rusu considera că aici a funcționat o fortificație conectată cu Turda și familia Dobokai, distrusă în invazia tătară de la 1285, v. A. A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, poziția 140, p. 539. De semnalat, cum fosta posesiune capitulară arădeană a trecut în 1288 în posesia episcopiei Transilvaniei.

66 Iván Borsa, *op.cit.*, p. 216.

67 *Ibidem*, p. 217.

68 Astăzi Râul Sândulești, ce curge prin comuna cu același nume, pertinentă de orașul Turda.

69 CDT, I, doc. 13, p. 126.

70 Despre fortificația orașului Turda, ce este bănuită a fi moștenită de la vechiul castru legionar roman vezi A. A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 355. De asemenea, este de notat menționarea concomitentă a fortificației de comitat de la Várfalu (Moldovenești-Turda) și de la Turda (*Saxoniavara*) în anul 1177.

71 Astăzi Pârâul Aluniș, pârâu sărat, ce izvorăște din zona Băilor Sărate și se varsă în Arieș între cartierele Poștarât și Sfântul Ion.

72 CDT, I, doc. 13, p. 126.

prin lateralul muntelui de sare, spre udvornicii regali, de unde coboară spre Pârâul Sărat⁷³ (*Sospatak*=sós+patak; pârâul din sare). Posesiunea donată capitlului arădean pare a fi un teritoriu încă neamenajat antropic, străbătut de un râu (Arieș), trei pâraie (Hugyos, Monyor și Sos), deținând o mlaștină, o fântână, două dealuri (zone montane, deluroase) și acces la două drumuri: unul principal (*magna via*), unul secundar (*in viam Akna*). Cu siguranță la 1177 aici nu există un centru de locuire umană.

În apropiere se găsesc, documentat, două categorii de slujbași regali de rang inferior, apropiați de oamenii liberi⁷⁴ (**cărăușii, căruțașii Sfântului Rege Ștefan** – evident legați de exploatarea sării de la Ocnele Turzii, respectiv **udvornicii**, ce sunt legați de centrul administrativ regal tot de acolo) care știm că trebuie să fi avut o așezare⁷⁵ la momentul 1177.

Capitulul colegiat arădean pare a fi cel ce a înființat, probabil ca exploatare piscicolă și salină⁷⁶, ceea ce s-a numit mai apoi *satul Sfântul Nicolae* (*Zentmiklosfalva*) după primirea donației regale. Chiar dacă donația este, într-o primă formă, mai veche de 1177, la anul reconfirmării actului de donație, capitlul nu întreprinsese nimic serios în zonă. Deci post 1177-ante 1266 a avut loc fundarea satului și ridicarea unei biserici dedicate unui sfânt din arealul oriental și german, Νικόλαος/Nicolaus, cunoscut însă ca și protector și vindecător al marinarilor și barcagiilor, a celor ce erau mai legați „profesional” de friguri, răceli, gută și reumatism⁷⁷, putând să-i considerăm aici și pe cei implicați în activități salinare⁷⁸. Să fi fost aduși în zonă mineri germani specializați în exploatarea sării? Este o posibilitate de luat în calcul.

Existența portului de pe Mureș, mai la vest de cel al mănăstirii Bistra, portul fiind numit *Esteurerd*⁷⁹, este o indicație în plus a modului în care se transporta sarea (și posibil și peștele), cel mai probabil de pe posesiunea Zentmiklosfalva la cetatea regală de la Uioara, cu carele (7 mile/circa 80 de km), de unde cu nave, pentru trei drumuri fără vamă, capitlul arădean cobora sarea pe Mureș⁸⁰. Cert este faptul că într-un an ante-

73 Astăzi râul Valea Sărată, ce izvorăște din Lacul Durgău (Lacul nr. 2) și se varsă în Arieș în cartierul Poiana din Turda.

74 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan...*, pp. 101-102.

75 Satul udvornicilor regali se poate să fi fost cel amintit de Balázs Orbán la 1889, conform tradiției de formare a orașului Turda, sub numele de *Udvarnokteluk*, adică *Pământul/Grădina/Locul Udvornicilor/Curtenilor* și distrus de invazia tătară de la 1285, vezi *Torda város és környéke*, 1889, capitolul 20, on-line la <http://mek.oszk.hu/04700/04756/html/24.html>, Invazia ce a afectat regiunea și, ca atare, amintită în acest context și de Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 539. Cf. unor informații vehiculate și în presă o balastieră ar fi distrusă în 2008, printr-o săpătură pe 400 de m² și urmele arheologice ale necropolei fostului sat al udvornicilor regali menționați la 1177 (satul trebuie să fi existat de mult mai devreme, fiind vorba de o reconfirmare a lui Bela III pentru capitlul arădean; în plus menționarea unui inel de buclă din aliaj de argint, datat larg de Horațiu Groza ca fiind de secol X, arată o locuire anterioară mult mai timpurie) au fost total distruse, în apropiere ridicările topografice aeriene indicând prezența unei *villa rustica* și a *drumului roman*, deci a menționatului *magna via*. Vezi pentru acțiunea de distrugere ilegală, Memoriul DJCCPCN – Cluj nr. 168 din data de 28.04.2010 aflat în varianta on-line la http://www.medievistica.ro/pagini/arheologie/starile/Valea_Sarata/texte/3Memoriu%20catre%20CNA_Valea%20Sarata_Turda.pdf, accesat la 14.10.2018.

76 Petru Iambor, într-un studiu din anul 1982, făcea referire la exploatarea sării de către capitlul arădean încă din această perioadă a anilor 1170, pe Mureș. Vezi *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *Acta Musei Napocensis*, XIX, IP Cluj, Cluj-Napoca, 1982, pp. 77-78. Desigur, la nivelul cunoștințelor paleografice de la acel moment, actul din 1075, atribuit lui Geza I, era dat ca și original și nu lovit de falsitate, așa cum știm acum (vezi și *supra*). Un studiu complex dedicat exploatarea și comercializării sării în perioada semnalată aici, inclusiv pe cale fluvială, în lumina *jurământului de la Bereg* (1233) vezi la Beatrix F. Romhányi, *A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban*, în *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* 2016, Válság – Kereskedelem, Szerk. KÖVÉR. György, POGÁNY Ágnes, WEISZ Boglárka, Budapest, 2016, p. 270 (harta) unde apare traseul fluvial mureșan.

77 Irina Metzler, *Disability in Medieval Europe. Thinking about physical impairment during the high Middle Ages, c. 1100-1400*, Routledge, New York, 2006, p. 116.

78 Probabil, nu întâmplător la coborârea în salina mare a Turdei se afla, începând cu secolul al XVII-lea, o capelă dedicată Sfântului Nicolae. Putem nota și faptul că, de exemplu, singura mină de sare funcțională în prezent în Franța este mina medievală de la *Saint Nicholas* de lângă Nancy, vezi Maguelonne Toussaint-Samat, *A history of food*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2009, p. 431. Localitatea Saint Nicholas de Port deținea din 1098 o falangă a episcopului adusă aici, după translația de la Bari, de cavalerul loren Aubert de Varangéville, în Marcel Thiriet, Francis Roussel, Serge Saunier, Pierre-Marie Marquet, Pierre Gérard, Alain Brix, François de Vienne, *La Basilique de Saint-Nicolas en Lorraine, Association Connaissance et renaissance de la basilique de Saint-Nicolas-de-Port*, ed. J. Rubrecht, Saint-Nicolas-de-Port, 1979, p. 180.

79 Petru Iambor, *Drumuri și vămi...*, nota 14, p. 78. Sursa originală este DL 29450 menționat cf. lui P. Iambor de către Géza Kovách într-un studiu din 1980 din *Ziridava*, 12, 1980.

80 O confirmare în plus este oferită pentru perioada în discuție de către câteva toponime greșit înțelese din *Geografia* lui Al-Idrisi (n. cca. 1100), printre care *Wal.ba*, ce poate fi Alba Transilvană și implicit este conexată cu transportul sării pe Mureș,

rior lui 1266 satul Sfântului Nicolae este vândut familiei Dobokai, care ridică aici acea fortificație distrusă de invazia tătară de la 1285⁸¹. La 1288, Mykud banul se angaja, ca în schimbul votului cruciat depus de părințele său și neonorat de el și fratele său, Emericus, să doneze episcopului Transilvaniei satul *Scentmyklous*⁸² contravaloarea a 50 de mărci.

Posesiunea **Asszonynépe** (*Ascennepe*) (azi Asinip, jud. AB) prezintă prin traducerea toponimică o provocare: este *asszony+népe* = *oamenii reginei*. Gy. Kristó arată faptul că vechiul cuvânt maghiar *asszony* (astăzi, cu înțelesul de *femeie*) se înțelegea, dar numai după 1086, cu sensul de *regină*⁸³. Deci acei *oameni ai reginei* putuseră să fi fost așezați în acea zonă începând cu venirea în Ungaria a Adelhaid-ei de Rheinfelde⁸⁴ (mariaj: 1077-†1090), soția sfântului Ladislaus (†1095) sau a celor două soții ale lui Coloman *cel Învățat* (†1116): Buzilla, fiica lui Roger al Siciliei ori Euphemia, fiica lui Vladimir al Kievului⁸⁵.

Acest de-al doilea document, mai amintește în cuprinsul său încă un toponim legat de *feket/fequet*: *super Fequetfee* (*feket* + *fej/fő* = capătul/capul/inceputul opritorii, dar și barajul/frâna principală, opritoare/frâna/barajul înalt(ă)) și chiar toponimul în sine: *feket/fequet*, ce pare a evoca un fost (?) baraj antropic/natural, după expresia documentului ("și prin Fequet se întoarce la semnul de hotar, amintit mai înainte")⁸⁶.

Tivadar Ortway era tentat să considere toponimul și asociatele sale (*fequetfee*, *fequetkopua*⁸⁷) ca fiind legate de vreun curs de apă⁸⁸, dispărut între timp. Trebuie precizat faptul că este singurul topo(hidro?)nim din cuprinsul comitatului Alba de Sus în dreptul căruia cercetătorul a pus un semn de întrebare.

Deci, **anterior anului 1177 capitlul arădean** a fost pus în posesia unor teritorii în apropierea centrelor castrense de la Moldovenești-Turda (*Várfalu*), *Saxoniavara*, Uioara de Sus și Cetatea de Baltă, conexe cu ocnele de sare din apropiere (Ocnele Turzii, Ocna Mureș) amintite explicit în textul documentelor, la fel ca și „drumul mare” (*magna via*). **E o imixtiune teritorială în zona veche, de graniță, a Ardealului nordic a unei instituții eclesiastice:** *ultra silvas et ultra Danubium*⁸⁹, sprijinită în demersurile sale economice și probabil misionare de către regalitate, într-un vacuum misionar.

Termenul vag de *ultra silvas* pare a indica, din punctul nostru de vedere, o organizare încă nestructurată foarte clar a unei părți a teritoriului ardelean de până la Mureș, atingând spre Est, totuși, niște linii de baraj (*feket*) și prisăci datând din secolul anterior. După jumătatea secolului al XIII-lea capitlul arădean decide să se retragă din zona turdeană renunțând la acea posesiune.

Astfel, din punctul nostru de vedere, luând în calcul faptele deja știute, credem că în aria:

1. fortificației de la Moldovenești⁹⁰ (*Várfalva*-distrusă 1241) – considerată în anii 1950 ca existentă la

în Al. Madgearu, *Comentarii asupra unor informații din Geografia și Harta lui Al-Idrisi*, în *Pontica*, 50 (L), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 2017, p. 151.

81 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 539, consideră că trebuie să fie mai degrabă expediția lui Noqai din 1285, decât cea „clasică” din 1241-42.

82 G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. V/3, typis typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, Budae, 1830, pp. 436-438.

83 Gy. Kristó, *Ardealul timpuriu*, p. 136.

84 *A Pallas nagy lexikona*, vol. I: *A-Aradmegye*, Pallas Irodalmi És Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893, vocea Adelhaid. 3., p. 86.

85 Lista mariajelor primilor arpadieni la I. Hrbek, *Ein arabischer Bericht über Ungarn*, în *Acta Orientalia*, 5, fascicola 3, Magyar Tudományos Akadémia, 1955, p. 127.

86 *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, vol. I (1075-1250), Editura Academiei RPR, București, 1951, doc. 39, pp. 21-22.

87 Este trecut sub forma *fequetkopna*, la fel cum optau mai târziu și editorii DIR în anul 1951. Noi am optat pentru ultima formă, aceea de *fequetkopua*, așa cum apare la editorii CDT, I.

88 Tivadar Ortway, *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig*, A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1882, vol. I, p. 10: „**Alsó-Fehér megyében:** Buchad {Búcsúd} fluvius; Chylina flumen; Coppani halas (piscina in Coppan); **Fequet (Fequetfee, Fequetkopna)** (?); Gyulaférvári római vízvezeték; Kisfaludi rom. vízvezeték; Maris (Marisins stb.); Nados- potok (Hádas-pcitak) rivulus; Névtelen folyó vagyis a Csom- bord; Névtelen halastavak; Ompay (Ompey, Ompoy, Ampela) fluvius; Pokluspatak; Sard fluvius; Szekásbervei rom. vízvezeték; Tow; Tyri fluvius; Udvarag (Udvaray, Vdvaray) völgyi patak (rivus vallis Udvarag); calatnairóm. vízvezeték.”.

89 CDT, I, doc. 14, p. 127.

90 O primă analiză a unui tezaur monetar de la Ladislau I (1077-1095) constând din 24 de monede de argint descoperite în zona de NE a Turdei, în zona lacurilor sărate în 1950 și legat de invaziile cumane, vezi Gh. Anghel, Anca Hopârtan, *Câ-*

- 1075⁹¹, dar atestată, de fapt, în această speță, într-un act îndoielnic (interpolat încă din secolul al XI-II-lea) **din 1217**, cu trimiteri la un act regal din 1127 (fals)⁹² – **atestată sigur la 1177**⁹³.
2. a „orașului” Doboka (*Chronicon Dubnicense*) (1068-lupta de la Chiraleș), în fapt o fortificație⁹⁴ databilă, prin patru faze, din perioada domniei lui Ștefan I (faza I: fortificația de lemn și pământ a fost distrusă spre jumătatea secolului al XI-lea prin incendiere), a domniei lui Andrei I (1041-1060) distrusă la finalul secolului al XI-lea (faza a II-a), respectiv între domnia lui Coloman *cel Înțelept* și finalul secolului al XII-lea (faza III: 1095-)⁹⁵;
 3. a fortificației de la Uioara (Cetatea Nouă la 1068 cf. textului *Dubnicense*) propusă astfel spre identificare de noi, în ciuda unei amplasări eronate, probabil fără o verificare atentă a toponimiei, a lui Gyula Kristó (2004)⁹⁶, **menționată ca existentă la 1177**⁹⁷; O observație în plus: cetatea de la Uioara de Sus, istoricul Pál Engel nu o aduce în discuție, arhivistul luând în discuție doar o parte a locațiilor cert funcționale în intervalul propus spre cercetare (1300-1457) sau având castelani amintiți documentar⁹⁸, iar Adrian Andrei Rusu o consideră între fortificațiile probabil aparținând secolelor XIII-XIV fără a se ști despre o verificare pe teren, mai serioasă⁹⁹. Cetatea a fost atestată explicit, conform aceluiași cercetător, la 1268 și 1291 sub denumirea *Novum Castrum*¹⁰⁰.
 4. a fortificației de la Șirioara¹⁰¹ (monete din timpul domniei lui Samuel Aba conexe cu momentul luptei din 1068¹⁰²;
 5. a marginilor satului Bodon (azi, lângă Biia, jud. AB; germ. *boden*=pământ, *vatră*, sol; la fel și în magh., în sens de *pardoseală*) pământ al fortificației de la Cetatea de Baltă¹⁰³, amintită prin satul ei, sat ce avea graniță cu posesiunea Asinip, la 1177 (deci probabil și cu satele Ujvár-ului);

teva date despre un tezaur de monede din secolul al XI-lea descoperit la Turda, în *Apulum*, no.VIII, Alba Iulia, 1970, p. 51-53. Un studiu asupra necropolei I și II de la Moldovenești – „cetatea Turda” la Géza Bakó, *Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești*, în SCIV, tom 20, no. 2, Editura Academiei RSR, București, 1969, pp. 337-341: indică o comunitate compusă din mai multe familii și nu generații succesive, a căror obiecte de podoabă și monete trimit spre o perioadă de existență a necropolei în primele decenii ale secolului al XI-lea (monete de la Ștefan I, Petru I, Samuel Aba și Andrei I) cu continuitate de 70-75 de ani până după 1080. Analiza penetrației monetare în Transilvania în secolul al XI-lea, cu considerații și asupra pieselor monetare de la Moldovenești vezi la Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, Editura Paideia, București, 2002, pp. 163-180, pentru speța de față pp. 168, 173, 175, 432. Florin Curta vorbește despre repararea și înălțarea fortificațiilor de la Moldovenești, dar și Dăbâca sau Cluj-Mănăstur în jur de 1100, în *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, Cambridge UP, Cambridge, 2006, p. 351. O ultimă trecere în revistă și tipologizare a pieselor de podoabă și a accesoriilor vestimentare, inclusiv de la Moldovenești, vezi la Aurel Dragotă, *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X-XI)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, *passim*.

91 Kurt Horedt, *op.cit.*, p. 133.

92 CDT, I, doc. 4, pp. 123-124.

93 CDT, I, doc. 13, p. 126.

94 *Chronicon Dubnicense*, p. 76.

95 Erwin Gáll, *Doboka-IV. Vártérseg templom körüli temetője: régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11-13. Századi fejlődéséhez/The churchyard cemetery in Dăbâca/Doboka, castle area 4. Archaeological data on the development of a North Transylvanian County Centre in the 11-13th centuries*, Societatea Muzeului Ardelean, Cluj-Napoca, 2011, p. 152. În varianta în limba engleză, cu rezumat în limba română, în *Arheologia mileniului I p.Chr., II: Interferențe culturale la Dunărea de Jos* (editori: Lia Maria Voicu, Bogdan Ciupercă), Editura Oscar Print, București, 2011, p. 339. Erwin Gáll observa faptul că fazele IV.1 și IV.2 s-au succedat între 1200-1241 (fază zid de piatră) și reconstrucție după 1241 (piatră), conform arheologilor care au efectuat săpătura.

96 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 150.

97 CDT, I, doc. 14, p. 127, forma *Vyuuar*: „et tenet metas cum villa Tordosi de Vyuuar”.

98 Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája: 1300-1457*, vol. I, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996, pp. 452-453.

99 A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 559, no. 158.

100 *Ibidem*.

101 A.A. Rusu, *op.cit.*, p. 93.

102 Ana-Maria Velter, *op.cit.*, p. 168. Autoarea indică pentru secolul al XI-lea acest punct ca fiind cel mai extrem punct atins de descoperiri monetare regale maghiare din Transilvania, în contextul luptelor cu pecenegii. Existență din secolul al IX-lea pentru fortificație, faza III corespunde etapei post 1068, p. 473.

103 Comitat desprins din comitatul Alba în secolul al XII-lea, oricum comitatul de castru a fost, cu siguranță, anterior lui 1177, comitatul concretizându-se în secolul al XIII-lea, vezi Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája: 1000-1301*, MTA,

6. a liniei de prisăci amintite de Kurt Horedt (secolul al XI-lea)¹⁰⁴ – **trebuie să se fi aflat la finalul secolului al XI-lea și pe parcursul secolului al XII-lea¹⁰⁵ un comitat masiv, încă nestructurat, numit Dăbâca¹⁰⁶ (Doboka) ce se va sparge administrativ treptat**, așa cum era tentat să se pronunțe cu titlu de supoziție istoricul maghiar.

Realitatea exprimată de menționarea secvențială, la 1280, a *comitatului* (de cetate) *Uywar*¹⁰⁷ ne indică faptul că supoziția istoricului maghiar are o confirmare documentară. Spargerea administrativă a acestui uriaș comitat Dăbâca/Doboka de abia în secolul al XII-lea poate fi probată și pe baza atestărilor de comiți, ce sunt o realitate imediată, mai rar concomitentă (din cauza puținelor acte păstrate) a creării comitatelor de castre și de graniță arpadiene:

- a. Comitele *Dobuca* (Doboka), fiul lui Chanad atestat în jurul anului 1000¹⁰⁸ poate fi considerat „o poveste” a cronisticii timpurii, dar *Eustachius, comes de Dobuka* din neamul Rátót, de la 1165-1166¹⁰⁹, cu siguranță nu poate fi contestat; primordialitatea acestui comite întărește aserțiunea existenței primare a comitatului masiv;
- b. Thomas, *comes Clusiensis*, atestat la 1177¹¹⁰, urmat de Gallus, *Culusiensis comes* în 1183¹¹¹; de semnalat cum la 1177 avem deja comitatul Cojocna (Cluj), concomitent sau poate un pic mai devreme decât comitatul de castru Ujvár;
- c. Nicolaus Gerendi, fiul comitelui Petrus, comite de Turda la 1310¹¹²; e clar desprins mai devreme, dar nu știm să se fi formulat o explicație foarte evidentă pentru lipsa atestării comitelui.

Existența în paralel cu comitatul masiv Dăbâca (Doboka) a comitatului masiv Alba (Fehér) este probată de menționarea extrem de timpurie a lui Mercurius (*Vincurius*), *comes Bellegratae*, la 1097¹¹³, urmată la aproape un secol, la 1177 de cea a lui Gallus¹¹⁴, *comes Albensis Ultrasilvanus*. Spargerea similară a comitatului ma-

Budapest, 2011, p. 167. Voce detaliată în *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9–14. század), (editori: Gyula Kristó, Pál Engel și Ferenc Makk, MTA, Budapest, 1994, p. 387. Cert este că fortificația de lemn arpadiană a fost ridicată undeva în NE-ul actualei așezări. Despre noua Cetatea de Baltă ridicată după distrugerea tătară de la 1241 în zona actuală a ruinelor, pentru secolele XIV-XV, vezi Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája: 1301-1457*, I, p. 355. Pentru problemele complicate de planimetrie și investigare arheologică deficitară, vezi considerațiile lui Adrian A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, trimiterele de la *index* legate de Cetatea de Baltă.

104 Kurt Horedt, *op.cit.*, pp. 116-117. Un punct de vedere asemănător la R. R. Heitel, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, în *Dacia N. S.*, no. XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, 389-439. Punct de vedere contrar acestei ipoteze a sistemului de *indagine*, bazat mai mult pe toponime, vezi la Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, pp. 350-351.

105 Ana-Maria Velter corelează monetele de la Coloman I *cel Înțelept*, prezente odată cu domnia acestuia destul de evident pe Valea Mureșului, de o altă fază de expansiune transilvăneană a regatului arpadian, în secolul al XII-lea, vezi *op.cit.*, pp. 181-184. Nu putem să nu obiectăm la o astfel de aserțiune, doar bazat pe faptul că încă nu s-au identificat monete de la regii anteriori prin săpături arheologice ori descoperiri fortuite. Tocmai fortificațiile amintite cronistic (Castrum Novum, urbs Doboka) sau descoperirile arheologice atașabile grupurilor culturale Blandiana-B, Cluj sau Bjelo-Brdo I și II din ultimul timp invalidează o astfel de ipoteză. Toponimele maghiare sau slave, turcice, etc., din documentele secolelor XI-XII, care nu se formează și transmit, decât rar, în decurs de doar 2-3 sau 10 ani, ci au totuși o perenitate mai mare, sunt un indicator al prezenței diverselor grupuri culturale, militare sau de altă natură (economică, etc.) legate de coroana maghiară. Florin Curta a subliniat, de asemenea, faptul că necropolele din Estul Transilvaniei arată că pe la 1200 se atinseseră granițele carpatice de către trupe puternice, nu auxiliari, în *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, p. 352.

106 Pe la 1270-72 din fostul comitat de cetate de la Dăbâca/Doboka, cf. lui Adrian A. Rusu nu mai rămăsese mai nimic de valoare la momentul donației cetății sale regale împreună cu doar pământul pustiu *Lusad*, către fideliul regelui Ștefan al V-lea, la A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 326.

107 CDT, I, doc. 383, p. 254.

108 András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*, Erdélyi Múzeum F., Kolozsvár, 2010, p. 31.

109 *Ibidem*. Anul 1164 a fost propus de Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája: 1000-1301*, MTA, Budapest, 2011, p. 147.

110 András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék...*, p. 65. La fel, Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája...*, p. 163.

111 András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék...*, p. 65.

112 *Ibidem*, p. 85.

113 *Ibidem*, p. 49.

114 *Ibidem*.

siv Alba prin apariția comitatului de castru Târnava (Küküllő), tot prin secolul al XII-lea, este de asemenea probată prin atestarea cetății la 1177 și a lui Rachael (Rafael?), *comes de Kuckelluu* la 1214¹¹⁵.

Comitatul de castru Uywar poate fi oarecum „desenat” pe hartă ca întindere și fortificare de graniță în epoca arpadiană din secolele XII-XIII apelând la toponimia și rețeaua umană din regiune, ținând cont de existența:

1. a satului Turdaș (1177)¹¹⁶; descoperirile arheologice datează vatra satului în secolele XI-XII, cu analogii la Alba Iulia, Ciugud, Soporul de Câmpie sau Lechința de Mureș¹¹⁷.
- 1.1. a semnalării anterioare a necropolei de incinerare de pe Valea Clocita (3,6 km SE de Turdaș) databilă în secolele VIII-IX C. E. și a ceramicii încadrabilă secolelor IX-XII¹¹⁸ C.E.;
- 1.2. a spadei descoperite în punctul Albiori, tot de pe Valea Clocita (sec. XIII-XIV)¹¹⁹, semn al unei prezențe armate;
2. a locului numit *Fegetkopua* (1177)¹²⁰;
- 3.1. a locului numit *Fequetfee*
- 3.2. a locului numit *Fequet*
4. a pământului Kunchey¹²¹ (*terra Kunchey*) (*kun+ -csei= schimbul/straja cumanului?*) (1268) dat de regele cel tânăr, Ștefan lui Jacobus, fiul lui Samson, pentru multele lui slujbe; pământ pertinent de fortificația de la Uioara (*Castrum Novum*) și desprins din aceasta fără a leza dreptul altora, de către regele cel tânăr; la 1291 Andrei al III-lea reconfirmă privilegiul ce acorda acel pământ ce fusese pertinent de Cetatea Nouă (*Castrum Novum*) moștenitorilor lui Samson¹²²; la 12 aprilie 1296 moștenitorii lui Samson, în special fiul său, Petrus, dau la schimb pământul *Kunceduyvar*, de lângă Mureș (*iuxta Morisium*), cu două sate, episcopului de Alba-Iulia, Petru¹²³;
- 4.1. a satului Wyuar (Uioara de Sus) atestat la 1296 prima dată pe acest pământ *Kuncsey* (menționat sub denumirea *Kunce-d(e)-Vyvar*): deci satul purtând numele cetății se edifică de către nobilii din familia lui Samson între 1268-1291 pe pământul desprins din comitatul de cetate și i se dă numele fortificației apropiate;
- 4.2. a satului *Foludy* (azi disp. lângă Ocna Mureș¹²⁴; =satul mic, magh.); existența sa sub această denumire indică o roire din satul mai mare (Uioara) spre această *vatră nouă*; la 13 ianuarie 1298 cele două sate, Uioara (*Wyvar*) și Satul Mic (*Foludy*) intră în posesia familiei banului Mikud, prin schimb cu episcopul Petrus¹²⁵; la 1301¹²⁶, cele două sate par să revină familiei Dobokai, după o scurtă zălogire către doamna Catha, ce trebuie să fi avut loc în intervalul 1298-1301;
5. a posesiunii *Hari* (Heria, jud. AB¹²⁷): la 1177 e posesiune mărginașă Asinipului fără a se spune mai multe¹²⁸, dar desigur o parte a comitatului Ujvár; la 1274 capitlul albens dădea de știre că Lewe și ginerele său, Matheus, schimbaseră posesiuni de cumpărătură și moștenire: Lewe îi dăduse pământul său Heria (*Hari*), ce-l primise de la Iacobus, Leustachius și Benedictus pentru pământul său de moștenire *Astragh* (dispărută, cf. Suciu¹²⁹).

115 *Ibidem*, p. 81.

116 CDT, I, doc. 14, p. 127.

117 M. Blăjan, *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip (județul Alba)*, în *Apulum*, X, Alba Iulia, 1972, pp. 732-733. Treccere în revistă la Ana-Maria Velter, *op.cit.*, p. 479 (repertoriu).

118 *Ibidem*, pp. 727, 730.

119 *Ibidem*, p. 730.

120 CDT, I, doc. 14, p. 127.

121 Imre Nagy, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII*, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1891, pp. 113-114.

122 *Ibidem*, pp. 303-304.

123 CDT, I, doc. 545, p. 309.

124 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 329.

125 CDT, I, doc. 566, p. 319.

126 CDT, I, doc. 595, p. 342.

127 Semnalată în hotarul satului, pentru secolul al VIII-lea, prezența avară prin piese de metal cu caracter funerar, vezi Călin Cosma, *Războinici avari în Transilvania*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp. 62-63. Este vorba despre luptătorii din aul-ul transilvănean, format prin avansul pe Valea Mureșului și nu pe Valea Someșului sau a Porților Meseșului, zone stăpânite de slavi la acel moment, vezi pp. 26-27.

128 CDT, I, doc. 14, p. 127.

129 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 291. CDT, I, p. 356 în mod contrar, îl identifică ca existent pe pâraul Pâclișa; denumirea apei vine de la maghiarul *poklos=lepros*, iar hidronimul *Poklospatak* dat ca locație pentru *Astragh* se traduce ca Pârâul

Acum posesiunea Heria era donată lui Matheus în schimbul pământului său de moștenire, parte a posesiunii Geoagiul de Sus (*Gyogh Superior*)¹³⁰. Toponimul *Astragh* în sine este o provocare din moment ce în rusa veche desemna o fortificație de lemn, permanentă sau temporară (*ostrog*, lb. rus.), de mici dimensiuni, cu palisadă din trunchiuri de copaci cioplite¹³¹ (din rus. *strogat*=a bărbieri lemnul) întâlnită înainte de secolul al XII-lea pe teritoriul Rusiei kievene.

În plus, deci, trebuie să bănuim o curie fortificată în jurul căreia s-a ridicat așezarea. Mai mult, termenul slav (rus) utilizat pentru desemnarea acestei întărituri (*ostrog*) pare a fi un indicator al faptului că antecesorii lui Lewe¹³², iobag al cetății Alba și om de mărturie al regelui tânăr¹³³ la 1266, trebuie să se fi așezat pe un teritoriu locuit de elemente slave sau ei înșiși să fi fost slavi, pentru a da o astfel de denumire toponimică în zonă.

Credem cu siguranță faptul că *Astragh*-ul (*Ostrog*) ținea de castrul regal de la Alba, iar *Hari* (Heria) de castrul regal Ujvár; schimbul pare a se fi făcut din cauza unor conflicte în cadrul familiei Gyogh-i.

Heria apare cu denumirea inițială de *villa Heren* la 1177, adică *satul Domnului/Stăpânului* (germ.), iar dacă îl conexăm cu satul „oamenilor reginei” (*Ascennepe*) se proiectează imaginea unui pământ regal. La 1280, Matheus vindea partea sa din pământul de moștenire (de fapt, de cumpărătură) Heria, cu acordul megieșilor, altor doi posesionari, Nicolaus și Georgius, pentru 7 mărci de argint (cca. 1,4 kg argint). Acum se menționează că posesiunea este pertinentă de comitatul Uyvar. La 1292 intră total în posesiunea familiei Gyogh-i¹³⁴.

6. a posesiunii *Ascennepe* (Asinip) **atestată la 1177**, dar cu descoperiri în vatra actuală a satului, unde se amestecă ceramică cenușie (IX-XII) cu „căzanele pecenege” (cel mai timpuriu: secolul al X-lea), denotând o așezare timpurie cu continuitate de viață, cu amestec al unor elemente locale și nomade¹³⁵; (pertinentă de capitlul arădean).

Nu se mai poate totuși vorbi despre elemente ale culturii Dridu aici, cum credea acum 40 de ani Mihai Blăjan, ci ar trebui corelate mai pertinent, cu grupul cultural Blandiana-A (bulgari cu centrul la Alba-Iulia, supraveghind inclusiv minele de sare de la Uioara) peste care s-au suprapus elemente ale culturii Bjelo-Brdo I și II (maghiari, secolele X-XII), după ultimele analize arheologice¹³⁶.

La 8 august 1319 magistrul Thomas, vicejudele (*viceiudex*) vicevoievodului transilvănean Nicolaus Văsări, scria capitlului din Alba-Iulia arătându-le că magistrul Petrus, fiul lui Buken, a solicitat ridicarea hotarelor moșiei Lopadea Nouă și delimitarea acestora de posesiunile Ciuguzel (*Fugud*), Asinip (*Azunnepe*) și Băgău (*Bogou?*)¹³⁷ pentru ca oamenii din acele sate să nu-i mai încalce proprietatea.

Leprosului; Marius Diaconescu a preferat identificare cu Pâclișa, azi parte din orașul Alba-Iulia, la 2 km SV de centrul municipiului, în *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, pp. 46-47. Credem că atât editorii CDT, cât și Marius Diaconescu s-au orientat spre această identificare în raport cu condiția de iobag al cetății Alba a lui Lewe. Credem, personal, faptul că identificarea oferită de Coriolan Suciu nu poate fi cea corectă, având în vedere tocmai distanța contrară dintre cele două și imposibilitatea ca *Ostrog*-ul să se găsească ca o insulă albensă în mijlocul acestui comitat de cetate. Preferăm opțiunea editorilor CDT, căci, de altfel, între 1265-1505, Pâclișa a fost posesiune a capitlului albens neputând fi aceeași cu *Ostrog*-ul, vezi Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Poklospatak.

130 DIR, C, I, doc. 169, p. 163. CDT, I, doc. 333, pp. 235-6; transumpt într-un act vicevoievodal din 1413.

131 *Great Soviet Encyclopedia* on-line, la <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/117280/%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B3>, accesat la 12.10.2018.

132 Prima atestare în Ungaria arpadiană a numelui sub forma *Leue* datează de la 1138 (un transumpt de la 1329), vezi Katalin Fehértói, *Árpád-kori kis személynévtár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, p. 205. În Transilvania, Lewe este primul purtător identificat a acestui antroponim, vezi Șerban Turcuș et alii, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 706.

133 Deci un fidel susținător al lui Ștefan, viitorul rege. Despre el, vezi și Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, pp. 46-47.

134 *Ibidem*, p. 228.

135 M. Blăjan, *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip*, pp. 734, 739-740.

136 Aurel Dragotă, *Aspecte de multiculturalitate spirituală. Rîț și ritual funerar în Transilvania și în Europa Centrală și de Sud-Est (sec. IX-XI p. Ch)*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2006, pp. 30-33. Aproape identică analiza în Zeno Karl Pinter, Aurel Dragotă, Ioan Marian Țiplic, *Piese de podoabă și vestimentație la grupurile etnice din Transilvania (sec. VII-XII)*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2006, pp. 44-48 și 49-53. Bănuim analiza din ultimul studiu amintit atribuibilă cercetătorului Aurel Dragotă.

137 CDT, II, Budapest, 2004, doc. 327, p. 139.

La 29 august 1319 același locțiitor al vicevoievodului anunța că s-a făcut ridicarea de hotare¹³⁸: între Lopadea și Asinip este amintit un deal (germ. *berg* sub forma magh. *berch*), ce are în apropiere o pădure (*nemus*) numită *Luocul* (*vocatum*; rom.); între Asinip și Ciugud existau, de asemenea, șase puncte de hotar, ce se distingeau. Posesiunea a rămas în stăpânirea capîtlului arădean până la 1461¹³⁹, la fel ca și Ciuguzelul de lângă ea.

7. a toponimului *Hegesholmir* (*hegyes+halom*=muntele rotund, magh.), alt punct de graniță cu posesiunea arădeană (1177);
8. a satului *Acna* (Ocnișoara), cu muntele *Acnaheges* (Ocnișoarei) (1177); la 1290 se afla deja în posesia familiei Gyogh-i¹⁴⁰; indică clar exploatarea salină;
9. a pădurii Doamnei (*nemus Caxun*¹⁴¹) unde se îndreaptă apoi hotarul posesiunii arădene dinspre muntele Ocnișoarei (1177: Limită cu satul Suqman);
10. a satului Suqman¹⁴² (*villa Suqman*-1177, ulterior *Zwkmmand*-1272¹⁴³, azi Beța, jud. AB), limită a pădurii Doamnei (satul *suq+măni*= spirit lacom, turc.); atestat la 29 august 1319 într-o hotărnicie, ca având limită de hotar cu Asinip-ul sub numele de *Bece*¹⁴⁴, după proprietarul mort în jurul lui 1272 (Beche). La 1272 fusese scos de sub atârnamarea cetății Alba, cu totul, și fusese donat lui Samson Gyogh-i. Indică fără nici un dubiu numele unui lider de clan sau tribal turcic, ce a creat un sat;
11. a colinei *Husee Berke* (1177: turc. *berk(e)* = puternic¹⁴⁵, aici cu sens antroponimic sau de stâncă?; *husee*, provenit din *huș* (variantă, *hoș*), turc. veche=frumos¹⁴⁶, probabil cu sensul de *colina/stânca frumoasă*¹⁴⁷);
12. a satului *Lapad* (Lopadea Nouă¹⁴⁸, jud. AB; slav., antroponim¹⁴⁹?) (1177); la 1319 este posesie a familiei *Lapádi*¹⁵⁰;
13. a locației *Ret*¹⁵¹ – *Luncă* (magh., în română a dat forma populară de *rât*) (1177); nu poate fi Zagăr¹⁵², căci satul Zagăr aflat extrem de departe de restul punctelor amintite nu poate fi identic cu acest Ret; Zagărul, de altfel, este amintit destul de târziu, în secolul al XV-lea, iar între 1412 și 1513 a fost posesiune a familiei Sándor, ramură a familiei Kézdi¹⁵³, fiind parte a comitatului Târnava (Küküllő)¹⁵⁴;

138 *Ibidem*, doc. 328, p. 139.

139 Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Asinip.

140 CDT, I, doc. 460.

141 Coruptelă cel mai probabil a substantivului turcic *catun/χatun* (*hatun*) = femeie de rang înalt, doamnă, prințesă. Și mai interesant, în apropiere se găsește satul *Ascenepe* (Asinip), derivat din vechiul maghiarism uralic, *asszony*=regină, apoi femeie, adică *ascene+nepe*=prin contragere: *oamenii reginei*.

142 Conform cronicarului Ibn Al-Athîr, un *Suqman* era fiul lui Artuq Turcomanul: „*Taj ad-Daula Tutûsh was the Lord of Jerusalem but had given it as a feoff to the amîr Suqmân ibn Artûq the Turcoman.*”, în Francesco Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades*, Ed. Routledge, New York, 2009, p. 6.

143 DIR, C, XIII 2, p. 146: „*terra castri Albensis Transilvani Zwkmmand vocata*”.

144 CDT, II, Budapest, 2004, doc. 328, p. 139.

145 ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ СЛОВАБЪ, ИЗДАТЕЛЬСТВО “НАУКА”, ЛЕНИНГРАД, 1969, p. 96.

146 *Ibidem*, p. 197.

147 După grafia adoptată în Index-ul de la finalul CDT, I, p. 356: Hosszubérc ar putea fi și o coruptelă a unui termen germano-maghiar: *lung+munte* (*hosszu*, magh. + *berg*, germ.)=muntele lung, înalt, dar grafia dată de I. Borsa ne-ar îndreptăți mai degrabă, fie pentru un antropo-toponim: Berke-cel-Frumos sau un oronim: colina frumoasă, ambele turcice).

148 Nu poate fi Lopadea Veche pe care o propun editorii DIR, C, XI-XIII 1, p. 21, din cauze pur geografice, ce urmează liniile de demarcație ale moșiei Asinip.

149 La 1138 (transumpt în act din 1329) este atestat numele de *Lapudi* în trei sate: Cuppan, Kalsar și Enderedi, vezi Katalin Fehértói, Árpád-kori kis személynévtár, p. 200. Cele trei sate fac parte din posesiunile prepozituri de Dömös din comitatul Strigoniu cf. *Magyar Nyelv*, no. 32, 1936, pp. 56, 131, 134. Pentru un antroponim de origine sud-slavă, mai probabil (vezi și stațiunea Lopod ori Lopud din Croația), pledează și menționarea unuia dintre locuitori sub numele de *Horuath* (Croatul), *ibidem*, p. 134, r. 230.

150 Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Lopadea Nouă.

151 CDT, I, doc. 14, p. 127: „*per Ret usque ad fluviū et per fluviū ad nemus*” – prin Luncă/Zagăr la Mureș și prin Mureș la pădure... Cf. Coriolan Suciū, *op.cit.*, vol. II, p. 267: sat lângă Târnăveni; la fel și la DIR, C, XI-XIII 1, p. 21.

152 cf. DIR, C, XI-XIII 1, p. 21.

153 Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Zágor sau Rode, Rodt.

154 *Ibidem*.



Fig. 4. Propunere de posibilă întindere a comitatului Ujvár în secolele XII-XIII.

14. a pădurii *Sciluas* (actual satul Silivaș sau Silivașul Român¹⁵⁵) (jud. AB; magh. *szilva* = prună, deci *Pruniș* – 1177);
15. a locului *Parpurcum* (pare a fi un cuvânt vechi turcic, compus din trei termeni: *bar*¹⁵⁶ (bogat)+*burc*¹⁵⁷ (turn, bastion)+*un*¹⁵⁸ (vatră¹⁵⁹, podea, loc)=*vatra turnului bogat*).
16. a posesiunii *Gastateluke*¹⁶⁰ (azi disp., între Hopârta¹⁶¹ și Asinip, jud. AB) (termen slav, azi un termen banal în limba slovenă, *gosto* (vezi ca și în cazul lui *ostrog*, citirea maghiară a lui a ca și o) cu sens de *gros, dens*, deci *gasta* (citit *gosto*)+*teluke*=pământ gros, dens, *pământul roditor*) (1177);
17. a locului denumit *Thow* (magh., *tó* (forma *thou*)=baltă, apă stătătoare; a dat în limba rom. regionalismul *tău*=același sens de baltă) (1177).
18. a posesiunii *Kend* (Rădești, azi contopit, jud. AB) aflată lângă Mureș (*iuxta Morusium*), fostă posesiune a clericului Job (ante 1268-1270), dat lui Andreas Gyogh-i; *kend* este căpetenia, conducătorul, liderul (magh.); posesiune reconfirmată la 1280 fiilor, după uciderea tatălui de către sașii revoltați (1277)¹⁶²;
19. a posesiunii vecine a comitelui Andreas Gyogh-i, *Tynod* (cel mai posibil a proveni din magh. *tinód*=a conduce, a guverna?)¹⁶³ (azi disp. pe lângă Gârbova de Jos);

155 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 121.

156 În limbile turcice, înlocuirea sau utilizarea lui p în loc de b, este un fenomen destul de comun. Vezi László Rásonyi și Imre Baski, *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names as collected by László Rásonyi*, Indiana University, Bloomington-Indiana, 2007, p. 119.

157 *Ibidem*, p. 178.

158 *Ibidem*, p. 818.

159 Vezi și celălalt toponim germanic cu sens de vatră: *boden/bodon*, posesiune a castrului de pământ de la vechea Cetate de Baltă cu mențiune din secolul al XII-lea.

160 O altă cheie de citire ar putea fi și *gas(a)=război+ta(y)=mânz+teluke=pământ* (turc.+magh.), adică *pământul mânzului de război sfânt*. Nu trebuie uitat că unul dintre hani cumanii amintiți inclusiv în stil poetic în Cântecul oastei lui Igor, dar fiind un războinic cât se poate de real, a fost *Gzak* (Gza, Kza, Koza), vezi Vladimir Vladimirovich Nabokov (trad. și editor), *The Song of Igor's Campaign*, Editura Ardis, Michigan, 1988, pp. 102 și 133.

161 Material ceramic și căldărușe de lut din secolele IX-XII, vezi Ana-Maria Velter, *op.cit.*, p. 416.

162 CDT, I, doc. 379, p. 253.

163 CDT, I, doc. 274, p. 214.

Comitatul de cetate Ujvár din Transilvania îl putem astfel constata ca **existent cert** undeva după 1177 și până după 1280, cu prelungire până la 1291. *Cetatea Nouă*, în schimb, are o viață mult mai îndelungată, ce poate să coboare în jurul anului 1040 (supoziția lui Kristó) și merge până după 1291, când probabil raporturile de forță din zona Mureșului, dintre nobilimea provenită din servienții regali, nobilimea baronială și episcopia de Alba Iulia au reușit să elimine treptat prezența castrelor regale și a comitatelor de margine, ce au punctat anterior sfârșitul de secol al XIII-lea, avansul și controlul puterii regale asupra principalelor resurse din regiune: în special sarea¹⁶⁴. Principalii beneficiari ai destrămării comitatelor de cetate și a posesiunilor castrense în cazul Alba, Ujvár și Târnava par a fi în secolul al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea nobilii din familia Gyogh-i, ridicați dintre servienții regali¹⁶⁵.

Paza zonei salinifere a fost asigurată, din punctul nostru de vedere, de către străji recrutate dintre coloniști nomazi de origine turcică (pecenegi și ulterior cumani?), iar acest teritoriu a făcut parte, **după cum o indică toate toponimele regionale** (fie turcice, germane sau maghiare), **dintr-un patrimoniu regal, apanaj al reginelor Ungariei**, a căror venituri proveneau, cu siguranță, și de aici. Existența unui grup populațional de origine turcică în zona salinelor nu poate fi negată prin însăși toponimia ce vorbește în favoarea sa, grup amestecat cu slavi, germani și maghiari.

Toponimia turcică și maghiară din jurul Ujvár-ului (a Uioarei) indică o politică regală ce a colonizat clanuri sau părți de foste triburi, conduse de cerți lideri militari (kend-e, tinod) tribali türkici (cu siguranță un lider numit Suqman, poate un Berke?, un Gzak?) legați de domeniul reginelor Ungariei (Ascenn, Caxun/Catun/Hatun), ce ridică așezări, acești auxiliari având scopul de a proteja minele de sare și a proteja și păzi locuitorii din jurul Uioarei¹⁶⁶, ce erau angajați în activitatea minieră sau de alt tip, fie de raidurile altor neamuri turcice, de stepă, ori a vreunei intervenții a statelor vecine.

De altfel, nici toponimia slavă ori germană nu lasă loc de îndoială cu privire la fortificarea regiunii din motive evidente de protecție a producției saline și a protejării personalului minier. Evident, impunerea treptată a structurilor de putere administrativă și ecleziastică regală, a ridicării nobilimii locale sau a pătrunderii în zona comitatelor de cetate a mării nobilimi, a dus pe parcursul secolului al XIII-lea la pulverizarea și dispariția vechilor comitate, fapt accelerat și de marea invazie tătară de la 1241.

În plus, avem, toponimic identificate în secolul al XII-lea, o serie de castro-toponime, atestate în perioada contemporană emiterii documentelor, dar clar cu o vechime mai mare: *Tordosi*, *Astragh*, *Fequetkopua*, *Fequetfee*, *Fequet*, *Wyuar*, *Parpurcum*, ce nu lasă loc prea mare de îndoială în privința protejării exploatărilor salinifere din regiunea Ocna-Mureș-Uioara de Sus-Ocnișoara.

Arheologic ar mai trebui căutată și depistată, dacă mai este posibil (?), în preajma zonei unde credem că s-a aflat acel *Castrum Novum* (Ujvár), adică a actualei poziții a conacului Teleki¹⁶⁷ pe buza acelui platou înălțat, atât a fortificației, a castrului de lemn probabil distrus și refăcut după 1241, cât și a instalațiilor portuare necesare transportului sării pe Mureș spre *Esteurerd* și nu numai.

164 Aurel Dragotă, *Aspecte de multiculturalitate...*, p. 31.

165 Marius Diaconescu, *op.cit.*, p. 222.

166 Attila Zoldos afirma că în zonele de margine, acolo unde pădurea nu se suprapunea peste granițe, acele granițe au fost transformate în comitate de cetate, de margine, prin colonizarea graduală a acelor regiuni, iar „străjile de margine” (határvidékek őrei), adică acei *speculatores* (vezi cazul lui Fantiska la 1068 plecat de la *Castrum Novum* spre Doboka, n.n.) s-au transformat în „oamenii castrului” (vezi Ascen nepe), în *Confinium és marchia...*, p. 109.

167 Vezi și Mihály Gyalay, *Magyar igazgatástörténeti helységnévtelen*, vol. 2, Budapest, 1997, p. 1022.

Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII.

Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai.

(Rezumat)

Scopul acestui studiu a fost să disemineze ideea lansată în 2004 de Gyula Kristó: posibilitatea existenței unui județ imens, Doboka, în secolele al XI-lea și al XII-lea, din care au apărut și alte județe în bazinul Transilvaniei în timpul epocii arpadiene. Studiul meu s-a concentrat pe plasarea posibilă a cetății de lemn Ujvár, la Uioara de Sus, județul Alba și nu la Ocna Mureș, unde săpăturile arheologice au dovedit lipsa oricărei fortificații.

De asemenea, a fost un exercițiu de interpretare lexicală pentru o serie de toponime contemporane perioadei medievale timpurii, care, în opinia noastră, ar putea demonstra afirmațiile noastre legate de cetatea Ujvár. Numeroasele toponime de origine maghiară, turcă, germană și slavă reprezintă o dovadă puternică a existenței în zonă a unor populații nomade, clanuri sau părți ale triburilor (pecenegi ?, cumani ? alții?) conduse de căpetenii (cu siguranță un Suqman, poate un Berke ?, un Gzak, un kende anonim?) stabiliți de regii din Ungaria pe domeniile personale ale reginelor în secolul al XII-lea, cu scopul de a păstra resursele de sare din regiune, printr-un vārspánságok, și anume județul Ujvár (Uioara de Sus), separat de județul Doboka în timpul aceluși secol, cu puțin înainte de 1177. Județul aparținător Cetății a fost desființat și împărțit de nobilimea emeregentă a secolului al XIII-lea. Acest studiu a încercat să sublinieze importanța toponimiei castelului din această perioadă în procesul de clarificare a formării județelor transilvănene și a colonizării militare a unei zone avansate de frontieră, plină de resurse (râul Mureș / Maros), în special sare de foarte bună calitate, dar foarte expus la diferite tipuri de pericole.

Something about the toponymy and the Arpadian castro-toponymy in the Transylvanian basin in the 11th-13th centuries.

Views on Uioara de Sus (Alba County) and beyond.

(Summary)

The aim of this study was to discuss the idea launched in 2004 by Gyula Kristó: the possibility of a huge county, Doboka, in the XIth and XIIth century from which others counties emerged in Transylvanian basin during the Arpadian Age. My study was centered on the possible placement of the Ujvár wood-fortress at Uioara de Sus, Alba county and not to Ocna Mureș where the archaeological excavations proved the lack of any fortification.

Also was an exercise of lexical interpretation for a number of toponyms, contemporary to the Early Medieval period, which, in our opinion, could demonstrate our assertions linked to Ujvár fortress. The huge number of Hungarian, Turkish, German and Slavic origin toponyms are a strong prove for the existence in the area of some nomadic, clans or parts of tribes (petchenegues?, cumans? others?) lead by chieftains (certainly a Suqman, maybe a Berke?, a Gzak?, an anonymous kende?) settled by the kings of Hungary on the personal domains of the queens during the XIIth century with the specific purpose of guarding the salt resources of the region through an vārspánságok, namely Ujvár (Uioara de Sus) county separated from the huge Doboka county during that century, sometime before 1177. The fortress county was disbanded and split by the emergent nobility of the XIIIth century. This study tried to underline the importance of the castle toponymy of the period in the clarifying process of the Transylvanian counties formation and of the military colonisation of an advanced frontier zone full of resources (Mureș/Maros River), especially salt of very good quality, but very exposed to different kind of perils.